

ВІДЗИВ

**офіційного опонента на дисертаційну роботу Даценко Тетяни
Олександрівни «Психологічні особливості подолання страхів у дітей
дошкільного віку», представлену до захисту на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 –
педагогічна та вікова психологія.**

Сучасні тенденції розвитку дошкільної освіти актуалізують необхідність посилення уваги науковців та педагогів до проблеми розвитку дитини як психологічно здорового, оптимістично налаштованого суб'єкта життєдіяльності, здатного до повноцінного життя, творчості, саморозвитку, дієвої та результативної поведінки. Проте психологічне здоров'я дітей залежить від соціально-економічних, екологічних, культурних, психологічних факторів та багатьох інших факторів. На думку дослідників емоційної сфери особистості, дошкільники, як найбільш чутлива частина населення, найбільше страждають від різноманітних негативних впливів соціального середовища. На жаль, сьогодення особливо негативно відображується на емоційній сфері не лише дітей, але і дорослих, які, в свою чергу, досить часто переносять свої страхи і тривогу на спілкування з дітьми.

Необхідність дослідження даної проблеми визначається ще й тим, що з віком у дітей змінюється і зміст, і сила страхів, і стратегії їх опрацювання, що трансформує ставлення дитини до навколошнього світу, дорослих, однолітків. І від того, чи зможуть батьки та педагоги вчасно вловити ці перетворення, зрозуміти зміни, які відбуваються з дитиною, та в зв'язку з цим змінити свій стиль спілкування та способи подолання дитячих страхів, буде залежати той позитивний емоційний контакт, що є основою психологічного здоров'я дитини.

Проте проблема подолання страхів у дітей дошкільного віку досліджена недостатньо як у світовій, так і у вітчизняній психологічній науці. Саме цим зумовлена її актуальність.

Головна ідея дослідження полягає у цілісному вивчені комплексу особливостей прояву та подолання страхів: джерел виникнення, змісту, сили та інтенсивності прояву, а також засобів та стратегій опрацювання та подолання страхів у дітей дошкільного віку, розробці ефективної програми психолого-педагогічного супроводу з урахуванням цих особливостей.

Найважливіші результати дослідження полягають у наступному: автором систематизовано накопичені у фаховій літературі знання про природні вікові страхи дітей та стратегії опрацювання цих страхів старшими дошкільниками; емпірично виявлено та класифіковано стратегії опрацювання – стратегії захисту і стратегії подолання природних вікових страхів старшими дошкільниками; доведено, що стратегії подолання є значно продуктивнішими в опрацюванні дитячих страхів, ніж стратегії захисту від страхів; сформульовано й обґрутовано принципи здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей, яким бракує власних ресурсів для подолання страху; розроблено структурно-динамічну модель трансформації поведінки захисту й уникання на поведінку активного опрацювання і подолання страху.

Саме у цьому полягає *наукова новизна дослідження*.

Вагомою є і *практична значимість* дослідження, адже отримані експериментальні результати розширяють традиційні підходи до розв'язання проблеми розвитку подолання страхів у дітей дошкільного віку. Дисертанткою систематизовано, перевірено та удосконалено дослідницький інструментарій з вивчення дитячих страхів та їх опрацювання старшими дошкільниками, розроблена програма психолого-педагогічного супроводу дитини старшого дошкільного віку з подолання природних вікових страхів, сформульовано рекомендації батькам і вихователям. Усе це є важливим методичним матеріалом для дитячих психологів, вихователів дошкільних навчальних закладів, батьків дошкільників, викладачів ВНЗ та інших представників соціального оточення дітей, від яких залежать позитивне самопочуття та психологічне здоров'я дітей дошкільного віку.

Слід відзначити раціональну побудову структури дисертації, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (217 джерел, з яких 68 – іноземною мовою) та 7 додатків на 17 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 206 сторінок. Основний зміст викладено на 168 сторінках. Робота містить 10 рисунків і 7 таблиць.

Зупинимось більш детально на основному змісті роботи.

У *вступі* дисертації представлено усі необхідні складові наукового апарату дослідження, визначено його актуальність, мету, об'єкт і предмет дослідження, основні завдання, які можна вважати адекватними і обґрунтованими станом розробки проблеми. Визначено теоретико-методологічні основи дослідження, його наукову новизну та практичне значення. Методи дослідження, використані в роботі, є адекватними цілям і завданням дослідження й не залишають принципових сумнівів у вірогідності та надійності отриманих автором результатів і зроблених висновків та рекомендацій. Автором виділено теоретичні, емпіричні методи та методи якісної та кількісної обробки даних. Використані діагностичні методи відповідають віковим особливостям досліджуваних, забезпечують отримання достовірних фактів для дослідження джерел і спектру вікових дитячих страхів та стратегій їх опрацювання дітьми старшого дошкільного віку. Це дає підстави для відповідного глибокого наукового аналізу даних проведеного дослідження і надійності отриманих результатів.

Перший розділ дисертації «*Теоретико-методологічні основи дослідження страху та стратегій його подолання*» справляє позитивне враження завдяки ґрунтовному теоретичному аналізу складних психологічних феноменів: страх, як базова емоція людини, його активатори та способи реагування, індикатори страху, причини виникнення страху, психологічні функції страху у житті дорослих та дітей. Грунтовно описано еволюцію дитячих страхів, що розглядаються у контексті дошкільного періоду (від народження до 7 років).

Відзначимо як позитивне те, що значна увага приділена питанням страхів сучасних дітей, задля цього автором проаналізовані дослідження, проведені міжнародною організацією ЮНІСЕФ щодо соціально психологічного становища дітей в Україні, зокрема, у Донецькій області. На основі даного аналізу показані основні джерела активації страхів українських дошкільників в умовах сьогодення (перебування в епіцентрі небезпечних подій, вплив засобів масової інформації, передача страхів від людей з найближчого оточення).

Найбільш новаційними для психології дошкільника є відомості про механізми і стратегії психологічного захисту від страхів, а також про копінг-стратегії як ресурс з опрацювання страхів дітьми. Так, виявлені автором вікові особливості опрацювання та подолання страхів дошкільниками дозволяють розглядати потенціал дитини як такий, що успішно розвивається за умови оптимізації множини ресурсних можливостей дитини. Ці теоретичні дані стали підставою для визначення методологічного підходу, у руслі якого проводилось подальше дослідження, таким небезпідставно визначено ресурсний підхід. Узагальнені результати теоретичного аналізу відображені в концептуальній моделі дослідження стратегій опрацювання страхів дошкільниками. Загалом, доцільно відзначити, що концептуальна модель дослідження відзначається логічністю, виваженістю та концентрує у собі як детальний аналіз традиційних психолого-педагогічних ідей, так і синтез новаційних поглядів на проблему подолання страхів у дітей дошкільного віку.

Змістовним та інформативним є другий розділ дисертації «*Емпіричне дослідження особливостей подолання страхів у дітей старшого дошкільного віку*». У ньому у відповідності до теоретичної моделі представлено методику дослідження, схарактеризовано етапи діагностичного обстеження, а також проаналізовано якісні та кількісні результати дослідження особливостей природних вікових страхів дітей та стратегій опрацювання цих страхів дітьми старшого дошкільного віку.

Слід відзначити послідовність та ретельність автора при плануванні діагностичного дослідження, адже програма емпіричного дослідження

реалізувалася у три взаємопов'язані змістові етапи. Перший – етап об'єктивування та определення дитячих страхов. Другий – етап виявлення типових стратегій подолання страху старшими дошкільниками. Третій – етап емпіричного дослідження особливостей груп дітей, які використовують різні види стратегій опрацювання вікових страхов – стратегії захисту (непродуктивний копінг) і стратегії подолання (продуктивний копінг). Реалізація цілей кожного з етапів передбачала вирішення важливого завдання – відповідного вибору та створення діагностичного інструментарію.

Загалом автор вдало вирішує це складне завдання, застосовуючи методологію та методику дослідження дитячих страхов і стратегій їх опрацювання дітьми, розроблену зарубіжними (фінськими й естонськими) та вітчизняними дослідниками, доповнену авторською анкетою.

Слід підкреслити, що результати аналізу емпіричних даних викладені системно, ґрунтовно, з наведенням вдалих прикладів, малюнків дітей, відповідей дітей та їх батьків. Ці приклади переконливо засвідчують, що автор глибоко розібрався в усіх нюансах проблеми та цілком обґрунтовано відносить певні дії (або відповіді) дитини до тієї чи іншої категорії.

Схвалюючи оцінення автора виявити найбільш точні, сучасні дані про страхови дітей та проведення ретестового дослідження у 2016 році, здійснення порівняльного аналізу даних, зібраних у 2012-2013 р.р. та 2016 р.

Досить розгорнутими, важливими і новаторськими з точки зору теорії та практики психології дошкільника є висновки діагностичної частини експерименту про сучасний спектр дитячих страхов, нове джерело дитячих страхов (яким є сучасний змістовий контент екранних медіа-засобів), а також про психологічні ресурси з опрацювання страхов дітьми старшого дошкільного віку. Автором емпірично доведено, що діти дошкільного віку потенційно здатні та практично спроможні опрацьовувати вікові страхови. Опрацювання страхов може відбуватися у два основні стратегічні способи, які мимовільно активуються в дитини у відповідь на ситуацію, що спричиняє страх: пасивне опрацювання

(психологічний захист); активне опрацювання (подолання страху і набуття нового позитивного досвіду перемоги над ним, «копінг-стратегії»).

У третьому розділі «*Психолого-педагогічний супровід дитини старшого дошкільного віку з подолання природних вікових страхів*» представлено концептуальні засади та висвітлено програму психолого-педагогічного супроводу старшого дошкільника з подолання природних вікових страхів. Приємно відзначити, що програма знову ж побудована у відповідності до теоретичної моделі та передбачає здійснення супроводу в інформаційному (когнітивний рівень), фасилітаційному (емоційний рівень) та поведінковому (поведінковий рівень) напрямках, які й були виділені у концептуальній моделі дослідження стратегій опрацювання страхів (с.56 дисертації).

Зміст програми достатньо методологічно обґрунтований та продуманий. Зокрема, привертає увагу ідея створення базової та варіативної програм супроводу, що безпосередньо забезпечує реалізацію визначених автором принципів індивідуального підходу, варіативності, самостійності та творчості педагогів та батьків тощо. Програма оснащена сучасними та ефективними методами та техніками системи інтерактивних та фасилітаційних технологій (ігри-вправи, малюнкові вправи, комунікативні вправи, бесіди, творча діяльність тощо), містить ряд сучасних ідей (наприклад, щодо застосування комп’ютерних технологій). Поділяю погляди автора про те, що з комп’ютерами не варто боротися, їх можна і треба правильно використовувати, у тому числі і в процесі опрацювання дітьми страхів. Загалом теоретичне представлення даної програми не викликає сумніву в тому, що вона позитивно впливатиме на подолання дитячих страхів.

Висновки по розділам та підсумкові логічно узагальнюють отримані результати експериментального дослідження проблеми подолання страхів у дітей дошкільного віку, відзначаються змістовністю, новизною, самостійністю та психологічною коректністю.

Отже, аналіз тексту дисертації показує, що сформульована автором мета дослідження досягнута, а завдання розв’язані. Позитивно в цілому оцінюючи

дисертацію Даценко Тетяни Олександрівни, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження і побажання.

1. У назві дисертації йдеться про подолання страхів у дітей (що передбачає психолого-педагогічну роботу дорослих), а у науковому апараті дослідження закладена суб'єктна позиція дитини (подолання страхів дітьми). Хоча зміст дисертації повністю відповідає назві теми і включає програму психолого-педагогічного супроводу, тобто діяльність дорослих з подолання страхів у дітей, ~~варто~~ було це відповідно відобразити у формулюванні об'єкта, предмета та мети роботи, назвах 2 та 3 розділів.
2. Зважаючи на складність та поширеність досліджуваного феномена, вважаємо за доцільне виокремлення та розширення методичних рекомендацій для психологів, батьків, педагогів, які викладені невеликим обсягом у питанні 3.1.
3. Дисертація значно виграла б від того, якби програма супроводу була не тільки розроблена теоретично, але і втілена практично, апробована, оцінена її ефективність та запроваджена у практику роботи ДНЗ.
4. Було б дуже цікаво з наукової точки зору здійснити вивчення особливостей прояву та подолання страхів дошкільниками не лише у Києві, алі і в інших регіонах України, зокрема, здійснити порівняльний аналіз даних щодо страхів та способів їх подолання дітьми з родин переселенців, учасників АТО, постраждалих від АТО.
5. На жаль, робота не позбавлена граматичних, технічних, орфографічних помилок.

Проте, висловлені зауваження та побажання не знижують теоретичної та практичної цінності рецензованої праці. Основний зміст дисертації адекватно відображеній в авторефераті і досить повно у 14 одноосібних публікаціях автора (з яких 4 – у наукових фахових виданнях України у галузі психології,

2 – у періодичних наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних науковометричних баз даних, а також 8 праць – в інших (друкованих та електронних) психологічних і психолого-педагогічних виданнях).

В цілому можна зробити висновок, що дисертаційна робота Даценко Тетяни Олександрівни «Психологічні особливості подолання страхів у дітей дошкільного віку» має наукову новизну, теоретичну цінність та практичну значущість, є цілісним та завершеним самостійним дослідженням, у якому поставлена та на належному рівні розв'язана актуальні для вітчизняної педагогічної та вікової психології проблема. Вона відповідає необхідним вимогам, що пред'являються до кандидатських дисертацій, а її автор – Даценко Тетяна Олександрівна – заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності – 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук

**професор кафедри теоретичної та консультивативної психології
факультету соціально-психологічних наук та управління**

Національного педагогічного університету

імені М.П.Драгоманова

В.У. Кузьменко

ЗАВІРЯЮ: зав.канцелярією
НПУ ім. М.П.Драгоманова
Підпис
« 16 » 12 2016 р.